

або недостатній її рівень, присутність значних колізій і прогалин знизять ефективність діяльності держави. До того ж, без організаційного забезпечення, яке відображає реалії діяльності держави, й є визначальним для її сутності, виділення функцій держави як поняття взагалі втрачає сенс⁷⁵⁷.

Особливості сучасної державності відобразились на модифікації функцій держави. Це обумовило перегляд пріоритетних напрямів діяльності держави, призвело до зміни переліку функцій сучасної держави, а також до зміни їх змісту і цілей.

4.8. ПРО КАТЕГОРІАЛЬНИЙ СТАТУС ДЕРЖАВНОГО БОРГУ

Розвиток сучасного суспільства вимагає пошуку нових підходів до дослідження державно-правових явищ. Це зумовлено, зокрема, глобалізаційними та інтеграційними процесами, які охопили практично всі сфери життєдіяльності суспільства⁷⁵⁸.

Держава існує і діє в певному середовищі — природному і суспільному. Вона знаходиться у взаємному зв'язку з суспільством в цілому, різними колективами, окремо взятими особами, врешті-решт, різні держави знаходяться у постійних взаємозв'язках одна з одною, саме тому однією з основних ознак сучасної держави є саме категорія «державний борг», без виділення і вивчення якого в категоріальному апараті сучасної юриспруденції неможливо вивчення та дослідження держави у сучасному державознавстві⁷⁵⁹.

У сучасній юридичній літературі поняття держави визначається найчастіше через його ознаки. Більше того, якнайповніше поняття держави те, яке визначається через властиві йому ознаки. Багатогранність і складність такого соціального феномену, як держава, безумовно, зумовлює множинність наукових підходів

⁷⁵⁷ Тихомиров О. До проблеми розуміння функцій сучасної держави / О. Тихомиров // Підприємництво, господарство і право: Щомісячний науково-практичний господарсько-правовий журнал. — 2009. — № 1. — С.72-75.

⁷⁵⁸ Балаклицький А. І. Державна влада та апарат її здійснення як основні ознаки сучасної держави / А. І. Балаклицький // Часопис Київського університету права. — 2011. — № 4. — С. 56-60.

⁷⁵⁹ Чиркин В.Е. Государствоведение. Учебник.-2-е изд., испр. и доп. М.: Юрист, 2000. — 384 с.

до розуміння його суті, до виділення його ознак. Саме тому серед учених немає єдиної думки з приводу того, що можна віднести до ознак держави.

Так, А. Г. Тищенко і П. А. Оль до ознак держави відносять: 1) наявність державної території; 2) інститут громадянства; 3) апарат публічної політичної влади; 4) державний суверенітет. В. М. Сирих відзначає такі ознаки, як: 1) податки; 2) видання державою норм права. М. Й. Байтін говорить про ті ж ознаки, але додатково поділяє публічну владу на апарат управління і апарат примусу. Л. А. Морозова додає в якості ознаки держави наявність державної казни, що пов'язано з існуванням оподаткування і стягування податків. В.Є. Чіркін виділяє територію, населення, інститути, комунікації, управлінські кадри.

Проте при всьому різноманітті ознак держави, державний борг досі до них не відносили.

У той же час пізнання людиною об'єктивного світу здійснюється в процесі вироблення нових понять та категорій, які дають змогу проникнути в таємниці спостережуваних явищ та дослідити їх розвиток на сьогодні та в майбутньому⁷⁶⁰. Якщо порівняти визначення поняття держави як особливої організації політичної влади економічно пануючого класу, яка володіє спеціальним апаратом примусу і надає своїм велінням обов'язкову силу для населення усієї країни⁷⁶¹, з визначенням поняття як форми мислення, в якій відображаються предмети і явища в їх суттєвих ознаках⁷⁶², чи як думки, що відображає в узагальненій формі предмети або явища дійсності і зв'язки між ними через фіксацію загальних і специфічних ознак та відношень між ними⁷⁶³, то стає очевидною та обставина, що поняття держави не охоплює усіх зазначених ознак. У поданій ієрархії понять держави повинно існувати більш загальне поняття, яке б охоплювало усі його ознаки. У зв'язку з цим існує реальна можливість дати такі визначення понять держави, за

⁷⁶⁰ Горский Д. П. Определение (логико-методологические проблемы) / Д. П. Горский. — М.: Мысль, 1974. — 311 с.

⁷⁶¹ Правознавство: навч. посіб. / В. І. Бобир, С. Е. Демський, А. М. Колодій (кер. авт. кол.) та ін.; за ред. В. В. Копейчикова. — К.: б. в., 1998. — 38 с.

⁷⁶² Теория государства и права / под ред. С. С. Алексеева. — М.: б. и., 1985. — 46 с.

⁷⁶³ Теория государства и права / под ред. А. М. Васильева. — М.: б. и., 1983. — 513 с.

якими їх емпіричний обсяг (екстесіонал) залишався б незмінним, а логічний обсяг (інтенсіонал) наповнювався новими ознаками ⁷⁶⁴.

Однією з сучасних ознак держави є державний борг. Передумови виникнення цієї ознаки полягають передусім в тому, що для того, щоб правляча група ефективно використовувала державну владу і служила народу, держава повинна мати власні матеріальні засоби: власність у вигляді нерухомості (адміністративні будівлі, устаткування); комунікації (шляхи сполучення, залізничний і автомобільний транспорт); грошові кошти, щоб утримувати весь цей комплекс, оплачувати працю держслужбовців, утримувати поліцейський апарат, армію і вирішувати інші завдання.

Крім того, історично у держави на її утриманні часто знаходилася бідна частина населення. Історики (зокрема, Тит Лівій) захоплювалися давньоримською державою, яка не лише оплачувала працю чиновників і утримувала армію, але надавала регулярну грошову допомогу солдатам, — ветеранам, громадянам похилого віку і навіть тим гладіаторам, які по інвалідності або старості не могли розважати жадібних до видовищ римлян⁷⁶⁵. Сьогодні ж соціальна функція держави розширилася ще більше.

Гроші з'явилися на певному етапі історичного розвитку, коли в них виникла певна необхідність. Вони походять від деякого корисного блага, обраного ринком (а не державою) в якості засобів обміну. Еволюція коштів призводить до появи неповноцінних грошей. Вони не мають внутрішньої товарної вартості і підрозділяються на забезпечені і незабезпечені. Незабезпечені гроші не мають певного забезпечення, не обмінюються на золото або валютні метали. Їх обіг у господарській системі і платоспроможність зумовлюються довіркою вартістю, під якою розуміється міра купівельної спроможності незабезпечених платіжних вимог, пов'язаних з гарантіями прийняття як засобу платежу з боку держави; це така

⁷⁶⁴ Телятник Л. Логіко-методологічне тлумачення ознак загального поняття держави / Л. Телятник // Підприємництво, господарство і право. — 2001. — № 6. — С. 98.

⁷⁶⁵ Бельский К. С. Государство и налоги (цикл материалов по теории налогового права из пяти частей. Часть 1. Взимание налогов как существенный признак государства) / К. С. Бельский // Право и государство: теория и практика. 2007. № 8 (32). — С. 96.

форма боргових зобов'язань⁷⁶⁶. Проміжним етапом між товарною і довірчою вартістю грошей є представницька вартість — міра купівельної спроможності, яку мають неповноцінні гроші внаслідок обміну на повноцінні.

Втручання держави в грошову систему відбувається на певному етапі її розвитку. Воно здійснюється різноманітними засобами, у тому числі і за допомогою права.

В економічній науці немає єдності поглядів на предмет необхідності втручання держави в процес регулювання грошової системи. Проте втручання сучасної держави в регулювання грошової системи є даністю.

Проблеми обґрунтування необхідності і пошуку найефективніших способів регулювання грошового господарства і управління державними боргами хвилюють дослідників упродовж багатьох віків. При цьому найбільші розбіжності спостерігаються в поглядах щодо визначення методів досягнення кінцевої мети, під якою розуміється якнайповніше і найраціональніше задоволення громадських потреб.

Власних засобів у держави, як правило, було недостатньо, або вони взагалі були відсутні, грошове задоволення повинне було здійснюватися за допомогою зборів з громадян (поданих)⁷⁶⁷, а також залучення додаткових ресурсів або правильний розподіл доходів, від наданих раніше позик. Історичний досвід людства свідчить про те, що виникнення і розвиток держави, її перетворення на цивілізовану, а потім на правову, зробилися можливими внаслідок наявності у держави власних матеріальних засобів, у тому числі грошових, таких, що добувалися різними засобами, з яких важливе місце займають державні борги. Так, у держави завжди були і є свої економічні і фінансові потреби, без яких вона не може нормально функціонувати та існувати.

Як для існування окремої людини потрібні грошові кошти, щоб вона мала можливість придбати продукти харчування, одяг та інші товари, а якщо у неї їх бракує, то людина бере у борг, в той

⁷⁶⁶ Деньги. Кредит. Банки : учебник / под ред. В. В. Иванова, Б. И. Соколова. — М. : ТК Велби, Изд-во Проспект, 2008. — 848 с.

⁷⁶⁷ Чичерин Б. Н. Собственность и государство / Б. Н. Чичерин. М. : б. и., 1883. Ч. 2. — 16 с.

же час, якщо у неї грошей в надлишку, то вона може дати їх у борг, щоб надалі реалізувати свої завдання за допомогою зароблених відсотків, так і для держави стала природною і невід'ємною ознакою наявність державних боргів.

В економічній і фінансово-правовій науках ніколи не було визначеного ставлення до проблеми державного боргу. Уряди переважної більшості країн світу використовують механізм державного боргу для фінансування дефіциту бюджету. Проте єдиною науково-теоретичної платформи з проблеми державного боргу до теперішнього часу не склалося. В силу високої громадської значущості і широкого практичного застосування державних запозичень можна говорити про те, що державний борг є однією з базових ознак сучасної держави⁷⁶⁸.

Практично у всіх сучасних державах склалася боргова економічна система. Причому залежність національних господарств від зовнішніх підживлень зміцнюватиметься і надалі з ходом лібералізації та глобалізації фінансових ринків попри ще відчутне збереження їх ізолюваності.

Особливе місце в фінансовій піраміді держави займає залучення фінансових ресурсів державою на кредитній основі для покриття власних потреб, що є прийнятною та об'єктивно зумовленою практикою здійснення економічної діяльності. Економічна суть цього процесу полягає в тому, що в певний час є певна кількість вільних капіталів як всередині країни, так і за її межами. Ці капітали здійснюють рух з метою пошуку сфер свого застосування. Участь держави у міжнародному і внутрішньому русі капіталів є фактом її входження до світового господарського простору.

Активна політика держави як на внутрішньому, так і на зовнішньому ринку капіталів закономірно призводить до утворення державного боргу.

Проблеми вдосконалення правового регулювання державних боргових зобов'язань безпосередньо пов'язані з рішенням ряду завдань. Це обумовлено передусім тим, що державний борг економічної і правової науками завжди розглядався як явище багатоаспектне і поліфункціональне. Так, загальноприйнятим для

⁷⁶⁸ Синицкая Ю. П. Эволюция теорий долговых финансовых инструментов / Ю. П. Синицкая // Философия права. 2007. — № 1. С. 59.

науки фінансового права є положення про тісний взаємозв'язок державного боргу і податкової системи. Це обумовлено тим, що державний борг навіть на зорі виникнення держави виконував макроекономічну функцію, йому була відведена роль альтернативи збільшенню податкового тягара для поколінь, що живуть, тобто роль своєрідного інструменту «перекладення» цього тягара на майбутні покоління. Проте, на сучасному етапі розвитку економіки сучасної держави відношення у сфері державного боргу зачіпають інтереси держави і муніципальних утворень набагато ширше, і їх слід оцінювати інакше, ніж просто вплив на податкову політику. Ці стосунки нині безпосередньо пов'язані із станом попиту, бюджету, а також з грошовим-кредитною політикою, інвестиційним кліматом тощо, тобто фактично з усіма напрямками державної фінансової і правової політики. Особлива роль державного боргу обумовлена публічним характером останнього, що підтверджується нижченаведеним.

По-перше, соціальною обумовленістю цілей створення і використання ринку боргових зобов'язань (погашення дефіциту бюджету, міжбюджетне регулювання, фінансова підтримка державно значимих галузей і сфер економіки та інші загальнозначущі для держави і її громадян цілі); по-друге, прямим зв'язком з економічною безпекою держави (державно-боржник стоїть перед загрозою виконання будь-яких вимог держав-кредиторів); і, нарешті, прямою залежністю від фінансово-економічних інтересів членів суспільства (загроза неплатежів працівникам бюджетної сфери, зростання податків, зборів, інших загальнообов'язкових платежів до бюджету і позабюджетних фондів)⁷⁶⁹.

Оскільки категорія «державний борг» носить економіко-правовий характер, то вважається за доцільне звернутися спочатку до науковців-фінансистів та проаналізувати їх погляди на дане питання.

З економічної точки зору, державний борг є заборгованістю державних органів як результат формування додаткових ресурсів держави, направлених на вирішення протиріч між економічними і соціальними потребами суспільства на основі позик грошо-

⁷⁶⁹ Покачалов Е. В. Государственный и муниципальный долг: проблемы правового регулирования / Е. В. Покачалов // Финансовое право. № 1. 2002. — С. 23.

вих коштів в приватних осіб, інститутів недержавного сектора та іноземних держав⁷⁷⁰.

Держава зверталася до позик в усі епохи, і постійне зростання державного боргу розглядалося як закономірний процес. Досліджуючи питання державного боргу, передусім, необхідно мати на увазі відносно значення цієї економічної категорії. Країна, що має величезний державний борг, може процвітати і, навпаки, країна з невеликим державним боргом може переживати від нього внаслідок місцевих умов найбільші незручності.

Так, А. Смит, Д. Рікардо і багато їх послідовників різко негативно ставилися до розвитку державного боргу. Зростання державного боргу, як правило, тягне підвищення ставок діючих податків або навіть введення нових податкових платежів, адже основне джерело погашення державних боргових зобов'язань і витрат з його обслуговування, як правило, один — бюджет, в якому ці засоби закріплюються як витрати і виділяються окремим рядком. У державних боргах учені бачили лише крайній засіб, яким можна користуватися за відсутності інших можливостей. На думку Д. Рікардо, для країни вигідніше покривати всілякі надзвичайні витрати, не виключаючи витрат на ведення війни, за рахунок прямого збільшення податків, ніж прибігати до кредиту. Він вважав, що населення саме повинне нести тягар погашення своїх боргів, а не перекладати його у вигляді податків на наступні покоління.

Проте вже в XVIII ст. представники німецької фінансової науки (Штейн, Дицель, Небеніус та ін.) вважали, що якщо держава вкрай рідко користується кредитом, то це свідчить про те, що вона надто багато бере у сучасників, або ж не стоїть на висоті нових завдань, тобто недостатньо піклується про інтереси населення.

З розвитком марксизму погляди на теорію державного боргу змінюються. У розвинених країнах накопичені величезні суми державного боргу, і вони складають на початку XX ст. від 30 до 95 % об'єму ВВП. Проте, за виразом К. Маркса, капіталом виступає «негативна величина». Державна облігація свідчить про те, що капітал, узятий у борг, вже витрачений. «Паперові дублікати зни-

⁷⁷⁰ Головачев Д. Л. Регулирование государственного долга в рыночной экономике : автореф. дисс. ... канд. юрид. наук / Д.Л. Головачев — М., 1996. — 25 с.

щеного капіталу», тобто державні облігації, надають кредиторам право привласнювати собі частину податків. Зростання виплачуваних по боргах відсотків є однією з причин дефіцитності бюджету і викликає потребу в нових позиках.

В основі державних позик, як стверджує К. Маркс, лежить поняття ілюзорного, фіктивного капіталу. Фіктивний капітал — це титул власності, який дає своєму власникові можливість регулярно привласнювати додаткову вартість у формі відсотка або дивіденду.

Принципова відмінність фіктивного капіталу від дійсного полягає в тому, що він, по-перше, не має власної вартості, по-друге, не виконує реальних функцій у процесі відтворення.

При всіх розбіжностях у поглядах слід зазначити живий інтерес представників фінансової науки, причому як зарубіжної, так і вітчизняної, до проблем теорії державного боргу.

Фундаментальних досліджень, присвячених безпосередньо проблемі державного боргу Російської імперії XIX століття, в радянській історіографії дуже мало. Є роботи, в яких питання, пов'язані з борговою політикою царського уряду, зачіпаються непрямым чином.

У дореволюційній Росії проблемами економіко-правових теорій державного і муніципального кредиту займалися вчені М. Алексеєнко, А. Ісаєв, Л. Ходський, М. Боголепов, М. Слущкий, М. Орлов та ін.

При цьому М. Ф. Орлов у своєму спеціальному дослідженні «Про державний кредит» дає визначення призначенню науки фінансів, яке якраз і полягає, на його думку, в тому, щоб «поставити в досконалу рівновагу обидва ці засоби», тобто податки і кредит, таким чином, щоб податки не шкодили кредиту, а кредит полегшував податки.

Представники дореволюційної російської фінансово-правової науки дотримувалися думки про необхідність досить обережного використання державного кредиту. Так, Л. В. Ходський вважав, що, незважаючи на різноманітні висловлювання про доцільність використання державного кредиту в тих або інших випадках, усе ж керівним початком фінансової політики завжди повинно служити прагнення до можливо швидкого погашення державних боргів, а не до збільшення сум.

Цікава точка зору І. Озерова з приводу організації фінансів на мікрорівні. Він писав про необхідність організації кредиту для російських міст: «Земства і міста за характером своєї діяльності потребують кредиту майже виключно довгострокового, особливо при перекладі приватних господарських підприємств у руки міст».

Що ж до радянського періоду, то в умовах Союзу РСР попри те, що теоретично поняття державного обов'язку досліджувалося в науковій літературі, не кажучи вже про фактичну «присутність» і функціонування названої категорії в економіці нашої країни (причому як практично невід'ємного атрибуту економіки усіх країн, у тому числі і з розвиненою індустрією), у законах і в підзаконних актах Союзу РСР поняття державного обов'язку закріплене не було, не кажучи вже про відсутність спеціального законодавчого акту про державний борг, не публікувалися навіть статистичні дані про величину державного боргу СРСР аж до 1985 року⁷⁷¹.

У науковій літературі і зараз, і на початку 90-х років минулого століття не було однозначної позиції з питання про правове поняття державного обов'язку. Економісти та юристи дещо по-різному інтерпретували цю категорію, відбиваючи ті або інші її окремі сторони. Так, економісти, в основному, роблять акцент на матеріальному змісті цієї категорії. Одні з них визначають державний борг як накопичену заборгованість державних органів, інші — як суму накопичених в країні за певний період бюджетних дефіцитів за вирахуванням накопичених профіцитів, або надлишків⁷⁷². Деякі економісти докладніше характеризують держборг, визначаючи його як суму прямих боргових зобов'язань органів державного управління перед економічними одиницями інших секторів економіки усередині країни (внутрішній борг), а також перед зарубіжними кредиторами (зовнішній борг)⁷⁷³.

Правознавцікладають в це поняття, як правило, зобов'язальний аспект, вказуючи, що державний борг — це перш за все зобов'язання держави в особі уряду і відповідних органів

⁷⁷¹ Головачев Д. Л. Регулирование государственного долга в рыночной экономике : автореф. дисс. ... канд. юрид. наук / Д. Л. Головачев — М., 1996. — С. 25.

⁷⁷² Экономика : учебник / под ред. А. С. Булатова. М. : б. и., 1997. — С. 816.

⁷⁷³ Курс переходной экономики : учебник / под ред. акад. Л. И. Абалкина. — М. : ЗАО «Финстатинформ», 1997. — С. 640.

виконавчої влади перед своїми позикодавцями (кредиторами), склад яких залежить від «правил» і «обмежень», встановлених або санкціонованих самою державою^{774, 775}.

Усе це, безумовно, породжувало не лише різні теоретичні інтерпретації названих дефініцій, але і викликало практичні труднощі в нормотворчій і правозастосовній діяльності у сфері управління державним внутрішнім боргом.

В існуючих теоріях боргових фінансових інструментів державний борг розглядається як основна складова економічного зростання і невід'ємна частина фінансової політики як держави в цілому, так і окремих міст і областей, а з часом ставляться лише нові завдання, що вимагають для їх вирішення подальшого вивчення проблеми державного боргу і вдосконаленого підходу.

Можна виділити низку спільних ознак, а саме те, що ключовими елементами цієї категорії є боргові зобов'язання держави; кредитні ресурси існують у формі державних цінних паперів; відносини у сфері державного боргу передбачають дуже широкий суб'єктний склад позичальників.

Категорія «державний борг» складна та багатогранна, тому дуже важливо виробити синтезований, загальнотеоретичний, державотворчий характер даного поняття, який би мав методологічне значення для більш глибокого вивчення різних боків державності, її організації, діяльності держави в сфері економіки, політики, правового регулювання та ін.

Як було вже відзначено, державний борг може бути розглянутий у двох аспектах: економічному і правовому.

В юридичному аспекті державний борг виступає самостійним елементом фінансової компетенції держави, який здійснюється за рахунок притягнених і власних грошових коштів на свій ризик і полягає в їх розміщенні на законодавчо певних умовах.

Участь держави в кредитній діяльності припускає уніфікацію основних правил здійснення цієї частини фінансової компетенції,

⁷⁷⁴ Финансовое право : учебник / отв. ред. Н. И. Химичева. 3-е изд., перераб. и доп. М. : Юрист, 2004. — С. 749.

⁷⁷⁵ Государственное и муниципальное управление : справочник / под ред. Н. И. Глазунова ; под ред. [и др.]. — М. : Магистр, 1997. — С. 24.

тобто вступ в кредитні правовідносини з урахуванням певних принципів.

Принципи державного боргу забезпечують реалізацію двох цілей : а) поєднання публічних і приватних інтересів усіх суб'єктів діяльності у сфері державного кредитування; б) підвищення кредитних стосунків за участю держави; в) визначення основних положень категорії державного боргу як ознаки сучасної держави.

Державний борг ґрунтується на принципах добровільності, відплатності, цільовій спрямованості державних кредитних коштів, забезпеченості, терміновості і зворотності.

Добровільність у стосунках державного боргу проявляється в двох аспектах. По-перше, добровільність приватного суб'єкта відносно ухвалення рішення про вступ у кредитні стосунки з державою, тобто потенційний контрагент публічної влади має право надавати державі свої тимчасово вільні грошові кошти або витрачати їх по інших напрямках. По-друге, добровільність у стосунках державного боргу проявляється в конституційній забороні на примус суб'єктів до укладення договору позики з тимчасового використання вільних грошових коштів держави.

Дотримання принципу добровільності свідчить про повагу держави до інтересів інших публічних і приватних суб'єктів, і, таким чином, не примушування до вступу в правовідносини є обов'язковим моментом функціонування державного боргу.

Гарантією добровільності кредитних стосунків за участю держави служить принцип відплатності, що означає сплату винагороди за користування позиковим капіталом. Відплатність у стосунках по державному боргу виражається, як правило, у нарахуванні відсотків до основного боргу, які, так само як і сума погашення, вносяться до бюджету держави або його суб'єкта.

Залучення державою тимчасово вільних грошових коштів на умовах відплатності виражається не лише в отриманні кредитором прямої вигоди у вигляді доходності державних цінних паперів, але і в наданні учасниками фондового ринку додаткової вигоди у вигляді пільгового оподаткування доходів і операцій по державних цінних паперах.

Принцип цільової спрямованості державних кредитних коштів означає право сторони, що надає в тимчасове користування свої грошові кошти, обумовлювати цілі їх розміщення.

При оформленні правовідносин по державному кредитуванню можуть передбачатися заходи контролю додатково до встановлених бюджетним законодавством, що забезпечують цільове використання виділених грошових коштів. Нецільове використання державних кредитних коштів утворює склад фінансового правопорушення і тягне застосування заходів відповідальності відповідно до чинного законодавства держави⁷⁷⁶.

Цільову спрямованість мають і правовідносини, в яких держава виступає позичальником. Так, ст. 13 Угод про створення Європейського банку реконструкції і розвитку встановлює, що «Банк вживає усі необхідні заходи для здійснення контролю за тим, щоб засоби, отримані від кредиту, використовувалися виключно для досягнення цілей, які були заявлені при отриманні цього кредиту»⁷⁷⁷.

Принцип забезпеченості означає надання позичальником забезпечення виконання свого зобов'язання по поверненню державного кредиту. З різних причин боржників не завжди вдається виконати фінансові зобов'язання перед державою, а деякі суб'єкти свідомо ухиляються від погашення державного кредиту. Тим самим держава вимушена гарантувати повернення виданих кредитів за допомогою застосування до майна боржника заходів, передбачених чинним законодавством.

Принцип забезпеченості боргів проявляється не лише в тих правовідносинах, де держава виступає кредитором, але і тоді, коли держава вимушена здійснювати зовнішні запозичення. Так, ст. 14 Угод про створення Європейського банку реконструкції і розвитку як основну умову надання кредитів і гарантій називає максимальну безпеку вкладень Банку за допомогою надання поручительства відносно повернення суми кредиту.

Принцип терміновості означає надання або залучення кредиту на певний час, після закінчення якого він має бути повернений. Термін за договором державного кредиту може бути визначений чинним законодавством, кредитним або іншим договором.

⁷⁷⁶ Крохина Ю. А. Государственный кредит и государственный долг: политические причины и финансовые последствия / Ю. А. Крохина // Финансовое право. — 2003. № 2. — С. 33-34.

⁷⁷⁷ [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://www.ebrd.org/english/Public/general/index.htm>.

Принцип зворотності державного кредиту означає повернення виданої грошової суми кредиторів. Повернення кредиту може здійснюватися двома способами: 1) уся сума кредиту повертається після закінчення терміну разовим платежем; 2) відповідно до договору державного кредиту допускається повернення грошових коштів частинами. При частковому поверненні відсотки за користування кредитом нараховуються тільки на ту частину, що залишилася (неповернену частину). Принцип зворотності відноситься не лише до дій боржника. Уповноважені державні органи, що представляють державу в кредитних правовідносинах, зобов'язані вживати всі, передбачені чинним законодавством держави заходи по стягненню заборгованості ⁷⁷⁸.

Парадигма сучасної держави, яка прийшла на зміну парадигми національної держави, знайшла своє вираження в категорії «сучасна держава». Необачно розглядати кожну з існуючих держав як сучасну. Для того, щоб бути сучасною, держава повинна відповідати певним вимогам.

Сучасна держава визначається як обумовлена соціальною асиметрією суспільства і необхідністю рішення загальних справ, універсальна, політична організація, що діє на підставі адміністративно-територіального поділу і громадянства, здійснює за допомогою спеціалізованого апарату управління арбітрування і легалізований примус. Сучасна держава несе на собі відбитки властивостей сучасної людини, серед яких присутні активність, раціональність, автономність, відкритість відносно зміни історичних можливостей і домагань.

Однією з ознак сучасної держави є державний борг, а боргова функція є однією з основних її функцій. Формування боргової функції як основної функції сучасної держави полягає передусім у тому, що для того, щоб правляча еліта ефективно використала державну владу, держава повинна мати власні матеріальні засоби: власність у вигляді нерухомості (адміністративні будівлі, устаткування); комунікації (шляхи сполучення, залізничний і автомобіль-

⁷⁷⁸ Крохина Ю. А. Государственный кредит и государственный долг: политические причины и финансовые последствия / Ю. А. Крохина // Финансовое право. — 2003. № 2. — С. 35.

ний транспорт); грошові кошти, щоб утримувати увесь цей комплекс, оплачувати працю держслужбовців, утримувати поліцейський апарат, армію і вирішувати інші завдання. Як для існування окремої людини потрібні грошові кошти, щоб вона мала можливість придбати продукти харчування, одяг та інші товари, а якщо у неї їх бракує, то людина бере у борг, так і для держави є природною ознака державного боргу, який в умовах сучасного світу складає найважливіший напрямок діяльності держави, перетворюється на основну функцію сучасної держави — боргову функцію.

При найближчому розгляді державного боргу як ознаки держави — це сукупність відносин, за якими виникають боргові зобов'язання держави як позичальника, боржника або гаранта погашення позик іншими позичальниками. У розгорнутому плані, державний борг — це система фінансових зобов'язань держави, що виникають у результаті здійснення запозичень; із наданих державою гарантій чи із зобов'язань третіх осіб — суб'єктів господарської діяльності; боргових зобов'язань, прийнятих на себе відповідно до чинного законодавства; сум бюджетних асигнувань, перерахованих із порушенням строків чи в неповному розмірі; суми компенсації за несвоєчасну чи неповну виплату суми платежу юридичним та фізичним особам тощо.

До ознак сучасної держави можна віднести традиційні ознаки, які змінюються та набувають нових характеристик, а також наявність нетрадиційних, специфічних ознак, які характерні виключно для сучасної держави. Щодо нових характеристик традиційних ознак, то в сучасних умовах важливе значення набуло питання про обмеження та навіть самообмеження суверенітету, отже, можна стверджувати, що у сучасній державі суверенітет є відносним. Також у контексті змін традиційних функцій держави слід зазначити виділення з економічної функції в якості самостійної податкової функції сучасної держави.

У свою чергу, до специфічних ознак сучасної держави можна віднести наступні: розгалужену систему демократичних інститутів влади; наявність сучасних технічних засобів управління; інформаційну безпеку; державний борг та ін., а до нових (нетрадиційних) функцій сучасної держави можна віднести наступні: боргова функція; екологічна функція, інформаційна функція та ін.

Державний борг визначається як така ознака держави, без вивчення якої неможливо зрозуміти сутності та напрямку розвитку сучасної держави.

Усе вищевикладене вимагає якісно нового підходу до визначення державного боргу, виділення його не просто в окрему теоретичну категорію, а усвідомлення даного поняття як невід'ємної ознаки сучасної держави, без вивчення якої неможливо зрозуміти суті та напрямку розвитку сучасної держави в цілому.

Усвідомлення державного боргу не тільки як регулятора економіки чи засобу фінансування бюджетного дефіциту, а як однієї з ознак сучасної держави та використання його можливостей, має ґрунтуватися на правових основах та на розробленій теоретичній базі. Це передбачає виконання державою своїх зобов'язань, належне юридичне оформлення боргових відносин, систематизацію інформації по існуючому державному боргу, оприлюднення інформації про використання запозичених ресурсів, звітності про склад і структуру державного боргу, прийняття в Україні спеціального законодавчого акту про державний борг.

4.9. ПРАВОВЕ МИСЛЕННЯ ТА ЙОГО ОСОБЛИВОСТІ В ОФІЦЕРІВ ЗБРОЙНИХ СИЛ УКРАЇНИ

Для будь-якої науки надзвичайно важливо мати уявлення про ті інтелектуальні процедури, що генерують процес отримання знання, тобто про мислення, предметом якого є та чи інша частина навколишнього світу.

Взагалі, з поняттям мислення пов'язують спосіб пізнавальної діяльності людини щодо задоволення своїх потреб у знаннях про світ, про інших людей, про самого себе, у спілкуванні і передачі досвіду одних поколінь іншим. Мислення зосереджує і реалізує творчий потенціал людини, продукує нове знання, забезпечуючи прогнозування і прийняття рішень, аналіз і вирішення проблемних ситуацій. Для юриспруденції проблема правового мислення виступає як один з найважливіших напрямків дослідження процесу правового регулювання. Вивчення механізмів правового мислення може дати відповідь на питання, як людина засвоює правові норми і якими є механізми їх осмислення та реалізації.